

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра політології та філософії

Дипломна робота
магістра
з теми: **“ЛОБІЗМ ЯК ДЕСТРУКТОР ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА”**

Виконав:

студент 2 курсу магістратури
спеціальності 052 Політологія
групи Р1-М23з

заочної форми здобуття вищої освіти

Біблів Василь

Керівник: **Віннічук О. В.**,

кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та
філософії

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯВИЩА ЛОБІЗМУ.....	7
1.1 Основні підходи до сутності лобізму як соціально-політичного феномену.....	7
1.2 Різновиди лобізму та основні його функції у сучасному суспільстві.....	19
РОЗДІЛ 2. ЛОБІЗМ У ПОЛІТИЦІ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ	34
2.1 Становлення явища лобізму в Україні та його особливості в українській політиці.....	34
2.2 Законодавче регулювання лобістської діяльності в Українській державі.....	45
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЛОБІЗМУ: СВІТОВИЙ ДОСВІД.....	57
3.1 Особливості становлення інституту лобізму в США та Канаді.....	57
3.2 Сучасні тенденції розвитку інституту лобізму в країнах ЄС.....	69
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	80

ВСТУП

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується динамічними змінами в політичній, соціальній та економічній сферах. Демократичні перетворення, які розпочалися після здобуття незалежності, спрямовані на побудову правової держави та громадянського суспільства. Однак ці процеси часто супроводжуються явищами, що можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на політичне життя. Одним із таких явищ є лобізм, який, незважаючи на свою розповсюдженість у світовій політиці, набуває в Україні специфічних рис, що перетворюють його на значний деструктор суспільно-політичних процесів.

Лобізм у своїй класичній формі розглядається як інструмент представництва інтересів різних груп у процесі прийняття політичних рішень. У демократичних країнах цей механізм сприяє балансуванню впливу різних соціальних акторів на державну політику, що забезпечує врахування інтересів широкого кола громадян. Водночас, у контексті перехідних суспільств, до яких належить Україна, лобістська діяльність часто набуває спотвореного характеру. Вона стає інструментом тиску вузьких олігархічних груп на владу, що призводить до викривлення демократичних процедур, зростання корупції та зниження довіри громадян до політичних інститутів.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю комплексного аналізу впливу лобізму на політичне життя українського суспільства. Зважаючи на специфіку політичного розвитку України, важливо визначити, яким чином лобістська діяльність сприяє або, навпаки, гальмує процес демократизації, а також окреслити шляхи мінімізації її деструктивного впливу. У цьому контексті вивчення природи, форм прояву та наслідків лобізму в Україні стає особливо важливим завданням для наукового осмислення та практичної реалізації реформ у сфері державного управління.

Об'єкт дослідження: лобізм як політичне явище.

Предмет дослідження: особливості лобізму як деструктора політичного життя українського суспільства.

Мета дослідження: проаналізувати особливості становлення лобізму в Україні та за кордоном.

Завдання дослідження:

- визначити основні підходи до сутності лобізму як соціально-політичного явища;
- розкрити види лобізму та основні його функції у сучасному суспільстві;
- проаналізувати законодавчі аспекти регулювання лобістської діяльності в Українській державі;
- охарактеризувати особливості становлення інституту лобізму в США та Канаді;
- розкрити сучасні тенденції розвитку інституту лобізму в країнах ЄС.

Методи дослідження:

Для того щоб вирішити завдання, які були поставлені у роботі, були використані наступні методи:

- історичний метод, що дає можливість відслідкувати основні етапи еволюційного розвитку цього явища, від становлення загальних положень теорії групових інтересів до появи груп тиску і лобізму як такого.
- структурно-функціональний метод у дослідженні допомагає розкрити на фактологічному матеріалі сутність, структуру, зміст і основні функції лобізму.
- комплексний аналіз системи діяльності лобістів розглядався як сукупність заходів впливу на органи влади, що мали на меті досягнення бажаного результату.

Наукова новизна. У процесі дослідження отримано результати, які засвідчують внесок автора в аналіз проблеми.

Удосконалено результати аналізу англо-американського та європейсько-континентального досвіду вироблення та функціонування

лобізму шляхом вивчення особливостей (відмінностей) його формування та розвитку у США, Канаді, країнах ЄС.

Отримали подальший розвиток наукові розвідки щодо аналізу перспектив становлення/розвитку інституту лобізму в Україні шляхом його законодавчого регулювання та обґрунтування доцільності впровадження зарубіжного досвіду.

Практичне значення роботи. Основні положення та висновки дипломної можна розглядати в перспективі для поглиблення наукових знань про технології та методи діяльності лобістів. Висновки разом з рекомендаціями можна використати як додатковий матеріал в навчальному процесі вищих навчальних закладів під час розробки навчальних програм з фахових дисциплін для здобувачів спеціальності 052 «Політологія».

Джерельна база. У контексті досліджуваної тематики аналізувалися наукові роботи та публікації вітчизняних та іноземних дослідників, які спеціалізуються на проблематиці лобістської діяльності. Дослідницькі аспекти феномена лобізму висвітлювалася в працях наступних вітчизняних дослідників: Нестеровича В. Ф. Конституційно-правові аспекти лобіювання у правотворчому процесі України [30], Одінцева О. О. Правове регулювання лобізму в сучасній Україні [31], Гричина Н. А. Лобізм як інститут сучасної демократії [33], Гросфельда О. В. Становлення лобізму в сучасній Україні [35],

Науковий інтерес для нашого дослідження становить праця українського дослідника В. Нестеровича “Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України”. У роботі проаналізовано конституційно-правові засади інституту лобізму через призму іноземного досвіду та можливостей його становлення в Україні. Розкрито теоретичні підходи до аналізу інституту лобізму, його конституційно-правового регулювання, конституційно-правові форми реалізації в країнах англо-американської та європейсько-континентальної політичних систем, деяких країнах Східної Європи. Проаналізовано тенденції

лобіювання в Україні, яке реалізовується в прихований спосіб та має форму квазілобіювання. Розроблено практичні рекомендації щодо інституційного оформлення лобіювання в Україні.

Не менший інтерес складає робота української дослідниці Н. Гричиної “Лобізм як інститут сучасної демократії”, в якій розкрито теоретичний аналіз проблеми та проаналізовано особливості технологій лобізму. Запропоновано критерії класифікації лобіювання, розкрито специфіку механізму лобіювання. Проаналізовано механізми лобістської діяльності у США, Німеччині, Великій Британії, Україні. Розкрито основні етапи формування інституту лобізму, принципи формування та особливості діяльності лобістських структур в Україні, їх ефективність в умовах політичної трансформації суспільства.

Структура. Дипломна робота магістра включає в себе вступ, три розділи, шість підрозділів, висновку та списку використаної літератури і джерел. Всього 87 сторінок.

ВИСНОВКИ

Наразі в нас присутня невелика доказова база для того, щоб з впевненістю констатувати той факт, що діяльність лобістів являється позитивним чинником для забезпечення громадського добробуту шляхом повної ліквідації корупції. Отже із вище сказаного, лобізм як суспільно-політичне явище виконує двозначну функцію у життєдіяльності сучасного соціуму. Лобізм скоріше за все виступає посередником між політичними силами та громадськістю, що має на меті вирішення поставлених завдань шляхом компромісних рішень, або ж через повну ліквідацію опонента.

Законодавче врегулювання професії лобістів може розглядатися як процес узаконення корупції. До прикладу можемо віднести такі громадські феномени як: продажництво, марихуана і їм подібні. Можемо з впевненістю підтвердити той факт, що явище лобізму в умовах сьогодення являється дуже різностороннім, так як містить в собі обширний спектр громадських відносин. «У міжнародно-правовій доктрині існують різноманітні класифікації методів, форм та різновидів лобізму, які були введені різними дослідниками та створені на основі практики реалізації лобістської діяльності задля виявлення специфіки і відмінних ознак лобізму, залежно від тих чи інших умов розвитку держави та суспільства в цілому».

Становлення громадянського суспільства, «державна політика із забезпечення рівних умов доступу до владних структур» та легалізація лобістських процесів в Україні призведе до певного роду змагань, які в свою чергу зможуть виробити досконалі механізми для створення лобіювання новітніх груп впливу. Також зрозумілим є той фактор, що нам конче необхідно модернізувати ухвалений законопроект, тому що він апріорі не може виступати позитивним чинником для покращення механізмів лобіювання в цілому.

Також не варто вводити себе в оману думаючи що прийнятий законопроект стосовно становлення «легального» лобізму, стане панацеєю у

боротьбі із «тіньовим» лобізмом. Його послугами ще на протязі довгих десятиліть будуть користуватися.

Лобісти потрібні для професійного аналізу нормативної бази, вивчення суспільного ставлення до певного питання, вироблення стратегії та тактики лобіювання. Часто позитивні ідеї, які можуть впорядкувати певні відносини чи покращити бізнес-середовище, наштовхуються на бюрократичні перепони або ж неправильне сприйняття засобами масової інформації та суспільством.

Важливо зазначити ще й той фактор, що участь лобізму у становленні громадськості може мати «як позитивний, так і негативний наслідок». Нестача відвертості та нагляду стосовно діяльності лобістів в кінцевому результаті має наслідком розвиток негативних громадських феноменів, «викривлення політичного процесу та нерівності в доступі до владних структур». Але не варто засмучуватись, також він допомагає у вирішенні питань, які стосуються «захисту прав та відстоюванні інтересів різних груп людей».

Збереження теперішньої практики розробки законопроектів без проведення належних обговорень з громадськістю створює просто нереальні можливості для незаконного просування чутливих рішень. Одночасно з цим, намагаючись уникнути пильної уваги громадськості, високопосадовці, які розробляють проектів законів не спроможні запобігти суспільному резонансу. Але в теперішніх реаліях вони так знахабніли що не бояться й розголосу ЗМІ – запорукою цього є бездіяльність відповідних органів, та прогалини в законодавстві які вони й поробили для себе. У підсумку завдається серйозна шкода репутації держави на міжнародній арені та її законодавчим органам.

Сполучені Штати Америки створили лобізм як особливий механізм діючого лобіювання в органах «законодавчої та виконавчої» державної влади. Вони збільшують кількість, а деколи взагалі переповнюють механізми федерального представництва інтересів, що реалізується конгресменами.

Законодавство Канади, визначає чіткі механізми регулювання лобістської діяльності, які направлені для того, щоб дорога до владних структур ставала якомога ширшою, та був забезпечений максимальний доступ більшої кількості громадських представників. В такій інтерпретації «законодавство у цій сфері особливо виокремлює суб'єктів так званого громадського лобіювання» з метою надання вказаному формуванню притаманних рис широкого суспільного характеру та цим самим стимулюють до участі у процесі прийняття владних рішень представників «третього» сектору».

Чинником, який встановлює виникнення та швидке збільшення чисельності лобістських груп в країнах Європейського Союзу, являється вдале використання фінансового та юридичного об'єднання. Створення одного фінансового простору, де за основу буде взято невимушена міграція робочої сили, товарів, капіталів та послуг, іншими словами це має назву – простір чотирьох свобод, що в свою чергу обумовило спричинило появу іноземного лобіювання.

Узаконення діяльності лобістів являється обов'язковою умовою розбудови влади не тільки у демократичних країнах, а ще і в «наднаціональному міждержавному об'єднанні», ним являється ЄС. Регламентація їх роботи в Європейському Союзі вимагає майбутнього покращення, так як вона головном чином полягає в забезпеченні належного регулювання колегами інститутів і органів ЄС. Що є однією з умов на шляху євроінтеграції України.

В будь-якому випадку лобізм як явище потребує нормативного врегулювання, що дозволить перш за все забезпечити гласність та прозорість у прийнятті державних рішень та запобіганню ототожнення понять лобізм та корупція.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Конституційне право зарубіжних країн / За заг. ред. В. О. Ріяки. К.: Юрінком Інтер, 2004. 544 с.
2. Економічний розвиток і державна політика: Навч. посібник / Ю. Бажал, О. Кілієвич, О. Мертенс та ін.; За заг. ред. Ю. Єханурова, І. Розпутенка. Київ: Вид-во УАДУ, 2001. 480 с.
3. Сергєєв В. Лобізм в Україні: можливості неурядових організацій. Політичний менеджмент. 2007. № 3 (24). С. 9-16.
4. Світовий досвід для України: взаємовідносини великого капіталу з владою і суспільством. URL: http://www.c-ed.info/img/pdf/MATRA_KAP_FPG_2007_G_ukr_190707.pdf.
5. Відбудовуємо Україну через зміцнення регіонального та муніципального управління. (2023). Франція: OECD Publishing. 367с.
6. Михальченко, М. І., Самчук, З. Ф., Шайгородський, Ю. Ж. (2019). Зміни на цивілізаційній парадигмі розвитку України: теоретико-методологічний аналіз. Україна: iPiEND im. I. F. Kurasa. 551 с.
7. Діахілієв, О. В. (2011). Конституційно-правовий інститут лобізму: вітчизняний та зарубіжний досвід. Україна: Майдан. 251 с.
8. Лавренов А. Основні моделі політичного лобіювання та їх особливості. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 94. С. 358-362.
9. Berry J.M. Lobbying for the People: The Political Behaviour of Public Interest Groups. Princeton (N.J.) : Princeton Univ. Press, 1977. 344 p.
10. Bentley A. F. The process of government; a study of social pressures. Evanston : Principia Press of Illinois, 1949. 146 p.
11. Schmitter Ph. Still the Centure of Corporatism. Review of Politics. 1970. Vol.36. P. 85-131.
12. Федоренко В., Базілевич Д. Проблеми легітимації інституту лобіювання в Україні та шляхи їх розв'язання. Матеріали громадського обговорення. Київ, 12 жовтня 2009 р. 108 с.

13. David E. Epter. Introduction to Political Analysis. Cambridge, MA : Winthrop, 1997. 217 p.
14. Росенко М.І. Лобізм і його роль в діяльності сучасних парламентів. Шляхи удосконалення регламентації діяльності лобістів в парламентах України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2010. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=214>.
15. Рихлік В. А. Сучасні технології політичного лобіювання. Політологічний вісник. 2015. Вип. 77. С. 318-322.
16. Громадські організації та органи державного управління: питання взаємовідносин / за заг. ред. Н. Нижник, В. Олуйко; Хмельницький ун-т управління та права. Центр дослідження проблем публічного права. Хмельницький: ХУУП, 2007. 236 с.
17. Ворчакова І. Є. Лобізм в політиці: сутність явища та способи реалізації. European Political and Law Discourse. 2018. № 1(5). С. 105-110.
18. Капустян В. О., Левандовська Я. А. Аспекти боротьби з корупцією та проблеми лобізму в Україні. Молодий вчений. 2018. № 4 (56). С. 780-783.
19. Ганжуров Ю. Парламентське лобіювання в контексті політичної комунікації. Політичний менеджмент. 2005. № 4. С.50-62.
20. Примуш М. Партиєне будівництво. Міфологія і генезис. Віче. 2005. № 3. С. 36-38.
21. Богиня Т. Ю. Інститут лобізму: сутність, методи та функції. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 546-553.
22. Годний С. П. Лобізм як політична цінність демократичного суспільства. Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 137. С. 307-311.
23. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові аспекти лобіювання у правотворчому процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2008. 20 с.
24. Бедрак Н. Лобістська діяльність як складова процесу політичного представництва. Молодий вчений. 2015. № 10(2). С. 204-207.

25. Гоцуляк В. Лобізм в умовах радикальних трансформацій сучасного українського суспільства. Гілея: науковий вісник. 2016. Вип. 114. С. 354-358.

26. Карпенко О. В. Про доцільність впровадження в Україні інституту цивілізованого лобізму державно-управлінських рішень. Демократичне врядування. 2011. Вип. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_7_16.

27. Петренко П. В Україні немає цивілізованого лобізму. Укрінформ. 23.05.2014. URL: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/pavlo_petrenko_v_ukraini_nemaie__tsivilizovanogo_lobizmu_1941393.

28. В Україні ніколи не було межі між лобізмом та корупцією – експерт. URL: http://newsradio.com.ua/2013_03_28/V-Ukra-n-n-koli-ne-bulo-mezh-m-zh-lobzom-ta-korupc-ju-ekspert/.

29. Ворчакова І. Є. Проблеми та перспективи розвитку лобізму як політичного інституту в Україні. Політикус. 2016. Вип. 1. С. 88-91.

30. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України: монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. 752 с.

31. Одінцова О. О. Правове регулювання лобізму в сучасній Україні (загальнотеоретичне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 21 с.

32. Трофименко А. В. Проблеми інституціоналізації лобізму в Україні. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 2014. Вип. 11. С. 203-212.

33. Гричина Н. А. Лобізм як інститут сучасної демократії: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2009. 19 с.

34. Мацкевич Р. М. Політико-правові засади формування інституту лобізму в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2008. 17 с.

35. Гросфельд О. В. Становлення лобізму в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Сімферополь., 2009. 16 с.

36. Баришевська М. А. Зміст роботи лобістів і рівні застосування лобізму. Гілея: науковий вісник. 2008. Вип. 12. С. 126-133.

37. Ворчакова І. Регіональний лобізм в сучасній політичній системі: проблеми теоретичного та прикладного характеру. Політичне життя. 2017. № 1-2. С. 27-32.

38. Кислий П. Становлення парламентаризму в Україні: на тлі світового досвіду. Київ : Абріс, 2000. 414 с.

39. Лобізм у законі чи закон про лобізм: українські реалії. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/lobizm-u-zakoni-chy-zakon-pro-lobizm-ukrayinski-realiyi/>.

40. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки : Закон України від 20.06.2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.

41. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>.

42. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

43. Заява щодо необхідності забезпечення прозорих, змістовних та інклюзивних публічних консультацій щодо законопроектів про лобіювання. URL: <https://rpr.org.ua/news/zaiava-shchodo-neobkhidnosti-zabezpechennia-pro>.

44. Малишенко Л. О. Специфіка лобіювання в сучасній Україні. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2012. № 2 (12). С. 260-268.

45. Самофалов В. Лобізм у США: досвід для України. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/blog/usi-blogi/view/article/lobizm-u-ssha-dosvidljaukraini/>

46. Васільєва С. В. Правове регулювання лобізму і інші механізми просування приватних інтересів. *Право. Журнал Вищої школи економіки*. 2011. № 2. 215 с.
47. Truman D. B. *The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion*. N. Y. 1971. P.576.
48. Jarica B. Nipper / *Lobbying the Lobbyists: A Comparative Analysis of the Lobbying Regulatory and Disclosure Models of the US and EU*. 14 *Tulsa J. Comp. & Int'l L.* 339 2006–2007. P.339.
49. Базілевич Д., Нестерович В. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу: «Лобіювання в Україні: досвід, проблеми і перспективи». К. : СПД Москаленко О. М. 2009. 36 с.
50. Топалова С., Кветкіна Н. Досвід інституалізації лобістської діяльності в зарубіжних країнах: уроки та перспективи для України. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології: збірник наук. Праць. 2011. № 2 (5). С. 149-155.
51. Недюха М. П. Лобізм як соціально-політичний феномен: сутність та засоби впливу. *Віче*. 2010. № 3. С.22-25.
52. Dlugopolsky O. *Models of Lobbying: International experience and Ukrainian specificity* / O. Dlugopolsky // *Journal of European Economy*. 2006. Vol. 5. № 1. P. 27-51.
53. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України. Луганськ: Редакційно-видавничий відділ Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. 2010. 20 с.
54. *Lobbying Access and influence in Whitehall*. House of Commons, Public Administration Select Committee. First Report of Session 2008-09. Vol. I. London, 2009. 242 p.
55. Акт про реєстрацію лобістів від 1989 року [Канади]. Сайт Канадо-українського законодавчого і міжурядового проекту URL: <http://www.culip.com.ua/>.

56. Lobbyists Registration Regulations. Regulatory impact analysis statement // Canada Gazette Part I. 1989. Vol. 123. № 23. P. 2797-2800.
57. Registrar of Lobbyists. Annual Reports 2007–2008. Government of Canada. Ottawa, 2008. 49 p.
58. Кодекс поведінки лобіста від 1995 року [Канади]. Сайт Канадо-українського законодавчого і міжурядового проекту. URL: <http://www.culip.com.ua/>.
59. Яровой Т. С. Європейський лобізм, як дороговказ для вітчизняних законотворців: досвід Республіки Польща та Литовської Республіки. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1279>.
60. Войнич О. М. Цивілізований лобізм як чинник політичної культури: концептуальний та прикладний виміри: дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія». К., 2009. 198 с.
61. Одінцева О. Лобізм і його місце в законодавчому процесі України. Вестник ІЭПИ НАН Украины. 2011. № 1. С. 92-97.
62. Кветкіна Н. В. Досвід Польщі у сфері державного регулювання лобістської діяльності: уроки для України. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. 2012. № 1. С. 82-88.
63. Козинець О. Г., Новомлинець А. О. Лобізм у політиці: зарубіжний досвід та українські реалії. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/13.pdf>
64. Gricenko, O. A. (2019). Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Україна: Instytut politychnykh ta etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I.F. Kurasa.
65. Дягілев О. В. Політико-правовий інститут лобізму в Україні та закордоном: шляхи законодавчого регулювання. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2007. № 14. С. 193-201.

66. Кушніренко О. Г. Політико-правовий інститут лобізму: досвід нормативного регулювання країн Євросоюзу та шляхи легалізації в Україні. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2010. № 19. С. 46-56.

67. Кривошеїн В. В. Інститут лобізму в країнах Заходу: етапи становлення та соціальні механізми впровадження. Грані. 2012. № 11. С. 77-81.

68. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2015. 816 с.

69. Манжул К. В., Нікітчук І. І. Лобізм у законотворчій діяльності України. Бюл. М-ва юстиції України. 2005. № 11. С. 5-11.

70. Лобізм в органах політичної влади. URL:
<http://old.tnu.edu.ua/sites/default/files/normativbasa/lobizmleksait.pdf>

71. Матеріал з вільної енциклопедії. URL:
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B7%D0%BC>.

72. Наукова бібліотека. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/1857/>.

73. Політичний лобізм і його роль в функціонуванні владних відносин. URL:https://stud.com.ua/60996/sotsiologiya/politichniy_lobizm_yogo_rol_funktsionuvanni_vladnih_vidnosin.

74. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток». URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=214>

75. В. А. Гошовська, «Парламентаризм», друге видання доповнене й розширене. Київ. 2019. 704 с.

76. Закон України про лобіювання URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text>.

77. Становлення лобізму в Україні: проблеми законодавчого регулювання. URL: <https://journals.uran.ua/index.php/wissn003/article>.

78. Лобізм у законі чи закон про лобізм: українські реалії. URL:
<https://parlament.org.ua/analytics/lobizm-u-zakoni-chy-zakon-pro-lobizm-ukrayinski-realiyi/>.

79. Конституція України зі змінами та доповненнями.

[URL:https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii](https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii).

80. Платформа ліга:закон .

[URL:https://biz.ligazakon.net/news/227098_vstanovleno-admnvdpovdalnst-za-porushennya-zakonodavstva-u-sfer-lobyuvannya](https://biz.ligazakon.net/news/227098_vstanovleno-admnvdpovdalnst-za-porushennya-zakonodavstva-u-sfer-lobyuvannya).